

Не порозуміються.

Изъ жыття гистерыківъ.

I.

очекався я свого святонька:
Выряжала въ свитѣ мене матинка...
—Нехай, сыну мій, мы працюемо,
Нехай цилый викъ мы горюемо—
Та не вси жъ, якъ мы, въ земли рытуться;
Може, ѹе таки, що и мытуться.
Якъ знайдёшь такыхъ, мылый сыноку,
Простелы себе, якъ рядыночку.
Чоло зъ похылу не поморщуться,
Спина зъ похылу не покорчиться,
Спина зъ похылу не покривиться,
Зате ступыть панъ и подывыться,
Зате ступыть панъ на покирного
И прыйме тебе, якъ добирного.
И зъ панамы ты прывитаешся,
Зъ полемъ батьківськымъ розпрощаешся...

Перечытавши си вирши, студентъ Андрій Ивановычъ Лаговський осміхнувся, бо щось изгадавъ. Винъ стоявъ коло столу, перегортавъ свои лысты, запыски и всяки други шпаргалы, та й усе, що непотрибне, винъ одкыдавъ на бикъ, се-бъ то—щобъ зныщты. Спивомовку Руданського, що отсе винъ взявъ до рукъ, винъ давно-давно колись перепысавъ бувъ самъ, власною рукою, вже тому годъ висимъ, ще тоди, якъ бувъ гімназистомъ та здобувъ одъ своеї матери одынъ курьозный, сервилистичный лыстъ.

Того лыста винъ тоди прышывъ бувъ до виршивъ и переховувавъ обыдва документы вкупи.

Перегорнувши сторинку дали, Лаговський побачивъ и того самого материного листа. Маты була неписьменна—посланіе до сына зложивъ ій якійсь пысака пидъ іи диктантъ. Якъ перечитавъ Лаговський тую пысульку, винъ зновъ осмихнувся, та вже якось криво й кисло. Отъ що стояло тамъ:

„Г. Громопиль Кыївськ. губ. 18⁶/_п86.

Дорогий Андрійку!

Посылаю тоби трь карбованци. Не трать ихъ марне, бо мени гроши не легко прыходяться. За твою харчъ и за твою квартюро заплачено вже згоры, дакъ на що бъ ты мавъ втрачатися ище? Си трь карбованци—то вже тоби самому, на дрибни росходы. Тильки жъ, колы що купуватымешъ, то купуй такъ, щобъ никто не бачивъ: чужи люде зъ боку дывытымуться—будуть думаты, що ты дуже багатый; та й стипендії ты не дистанешъ. Найбильше просю: тютюну не купуй, бо якъ довидаетися начальство, що ты зажываешъ, то сключать тебе зъ гімназії. Шануйся, мій сину, слухайся старшихъ. Не заводися зъ товаришами, та й не прыятелю зъ нымы, бо пуття одъ ихъ не навчышся. А найбильше—годы вчителямъ. Будь до ихъ прывитный, ласкавый, покирный; дыректора дуже поважай, не сперечайся зъ нымъ; якъ де зустринешъ, то нызенько вклоныся. Спина, якъ поклонышся, не зламається, а отже жъ уси вчители тебе полюблятимуть. Ласкаве телятко дві матки ссе. Цилую тебе и благословляю. Твоя маты А. Лаговська“. Все се було пысане поганою російською мовою, зъ безличчю помылокъ, а вкинци додано: „А по ея покорнѣйшій просьбѣ пысалъ отставной унтеръ-офіцеръ Л. Степченко и вамъ одъ себя кланяется“.

— Нещасльва дыкарка!—сумно сказавъ соби студентъ.—Тры годы я вже іи не бачивъ. Чы одминилася вона хочъ трохы? А отъ писля завтруного побачуся зъ нею та побалакаю... Ну, а зъ листомъ що робыты? подерты чы дали ховаты?... Атъ! сковаю на не-забудь.

Се кажучы, винъ поклавъ листа и вирша до шкатулки, а тамъ дали поглядивъ на годинникъ. Було якъ разъ висимъ.

— Часъ иты каву пыты!...—подумавъ соби винъ, щырисинъко такы радіочы, бо цилисинъку ничъ не мигъ заснуты, и въ голови йому теперъ гуло.—Може, якъ кавы выпью, то голова посвіжійшае. Панъ и пани вже мабуть повставалы та вже, десь певне, сидяте

у йидальни... А цикаво бъ знаты, чы здобулы воны телеграму одъ мого вченыка?

Дило діялось у Курщыни, на сели, 17-го августа. Лаговський жывъ тутъ на кондиції, въ помищицівъ Бобровыхъ: винъ бувъ ставъ на лито за репетитора ихньому йедынородному сынкови Пьерови, що въ маи не зложывъ экзамена й мусивъ перезаменовуватыся въ августі. Тому два дни, на Пречистой, Пьеръ пойхавъ у Кыивъ, бо передержку вызначылы йому на 16-е августа, а його вчитель ище зостався на пару днівъ у Бобровыхъ. Булы на те прычины: одна—тая, що не встыгъ позбіраты свое манаття,—адже останними днями йому й годыны просвітньои не було черезъ Пьера; а друге—винъ мавъ чекаты, доки прыспіе одъ Пьера телеграфична звистка зъ Кыива про результацію його передержки.

Зійшовши изъ своеи світлички на нызъ, у йидальню, Андрій побачыў тамъ саму-но панію, величну *grande dame*. Винъ поздоровкався зъ нею. Всна гордовыто простягла йому рученьку та й закусыла губу.

— Павло Гаврыловычъ... уже... пишовъ по господарству,—дуже повильно й тыхесенько, нибы вмираючи, проказала пани Боброва и йехыдкувато дывлялася въ бlide, выснажене облыччя Лаговського (винъ бувъ такы дуже хоробlyvый).—Павло Гаврыловычъ давно вже напывсь каву,—тягла пани дали вже ораторсько-декламаторсько-навчальнymъ тономъ,—бо въ його немає такои звички, щобъ спати до пивдня.

— Скажена ты баба, отъ що!—зовсімъ не сердито думавъ студентъ, пьючи тымъ часомъ каву и дывлячись у шклянку.—Чы жъ не ты сама, мегеро, наказала мени, щобъ я приходыў до йидальни точнисинъю обѣ восьмій годыни, не ранішъ!—намовлявъ винъ себе, та безъ усякои такы злости, навить гумористично трохи.

М-те Боброва спершу мовчкы, згорда дывилася, якъ Андрій съорбає свою каву, потимъ узяла зо столу телеграму та якийсь залиплений конвертъ.

— Одъ Пьера ѿстать телеграма,—сказала вона зловищымъ голосьомъ,—винъ іи бувъ пославъ ще вчора, а „нарочный“ прывізъ допириу сьогодни... Отъ прочытайте лышень.

Лаговський розгорнувъ телеграму, де стояло:

„Обѣихъ перезаменовокъ не выдержаль. Пьеръ“.

Прочытавши бумагу, репетиторъ мовчки вернувъ іи Боброві.

— Яка була наша умова, вы, сподиваюсь, пам'ятаете: здасть Пьеръ экзамена—сто вамъ карбованцівъ, а не здасть—тильки сорокъ. Ось тутъ маєте вси сорокъ карбованцівъ,—сказала пани, простягаючи конвертъ. Студентъ узявъ та й мовчки кивнувъ головою; не розлипляючи конверта и навить не поглянувши, що воно таке, винъ застромивъ його до бокової кышени та й пывъ каву дали. Зъ його обличчя не видко було, що винъ почуває теперъ у своєму серци. Пані така байдужисть не сподобалась.

— Якъ правду казать, то й си гроши йдуть за-дурно,—додала вона,—бо колы зъ заняттивъ вашыхъ ніякого пуття не було, дакъ чы варто платыты?

Лаговський не видповідаючи допывъ останній ковтокъ кавы та й утеръ губы. Потимъ поволи, спокійненько винъ назадъ выдобувъ зъ кышени конверткъ и поклавъ його на столи.

— Якъ не варто, то й не варто,—зовсімъ апатично одказавъ винъ, дали пидвивсь и пишовъ зъ йидальни. М-те Боброва заметушилась, бо такого скандалу не сподивалась.

— Андрій Івановыч! Андріе Івановычу! верниться!—загукала вона.—Вы мене не зрозумили, я зовсімъ не те хтила сказаты... Ось верниться-но, я вамъ геть усе поясню...

Але парубокъ уже не слухавъ іи й пишовъ до себе на-гору. Груды йому дуже важко двыжили, бо винъ здавна хорувавъ на ядуху. Тяжко, перерывчато одсалуючи, винъ усадовивсь на крисли, одкынувъ голову назадъ та все одсалувавъ.

— Сьогодні жъ такы пойиду звидсы неодмінно!—поклавъ со-би винъ.—Ну, отъ, значыться, працюавъ циле літо коло того дурника—Пьера, а заробывъ стильки, що злодіивъ нема чого лякатысь... А втимъ зновъ, начхать мени на все! Tout cela c'est une нисенитныця!—додавъ винъ не безъ комизму.—Тильки жъ на яки гропи я дойиду до-дому?

Винъ уставъ, витягъ изъ шкатулки капшукъ и пыльно переличывъ те, що тамъ мистылось.

— Тры карбованци й десять копійокъ... гмъ! Щобъ до-дому дойихаты, то треба безъ лышку дев'ять... А втимъ, начхать на все! Вже якосъ зъ кондукторомъ погодымось,—знайдемо нелегальні способы, пойидемо й безъ билета...

Винъ заходыvсь укладаты свое збижжя въ чемоданчыкъ. Талежъ незабаромъ винъ спынывсь и кынувшись на лижко: ядуха, астма тая, не давала йому дыхаты, въ выскахъ застукотило, серце ростягалось и стысалось.

— Хочъ бы вже швыдче здохнуты!—нетерпляче гадавъ соби Лаговський.—Ну, вы! прокляти нервыща!—нагукнувъ винъ суворо, нибы вдавався до когось чужого,—чи кынете колы-небудь мене мордуваты?—га?—И винъ, здавалося, справди чекавъ устной одпевиди.

„Прокляти нервыща“ дійсне мордувалы його здавна, найбильше черезъ те, що йому раз-у-разъ доводылося вчты нездибныхъ гимназистыкivъ—отакыхъ, якъ Пьеръ—та жыты завсигды по чужихъ людяхъ.

Хтось торгнувъ двери. То було служанка. Вона сказала студентови, що панъ просыть його до свого покою. Хлопецъ уставъ зъ лижка й пишовъ.

Панъ Бобровъ, генераль въ одставци, прывитавъ його дуже ласкаво—не такъ, якъ звично. Бо якъ іншымъ разомъ, то винъ було поглядавъ на вчтеля дуже згорда.

— Вы вже выбачте жинци, выбачте,—прохавъ винъ теперечки, —ї самій дуже шкода, що вона васъ покривдyla, бо вона й не хотила того. Отъ же, нате... визьмить, визьмить си гроши: вы жъ до ныхъ маete повне право. А якъ не визьметe, тымъ мене образьте.

Ласкавистъ панова збыла Лаговського зъ пантелыку—ажъ ніяково чогось стало.

— Ни, такы не визьму,—сказавъ винъ дуже слабымъ, стомленымъ голосомъ.—Дякую вамъ за вашу прыхильнисть, що хочъ на останци выявилась... Тильки жъ, будь що будь, я на прощанни признаюся такы зовсимъ щыро: сьгодни мене мовъ гrimъ побывъ... Зъ вашымъ сыномъ я геть соби здоров'я збавывъ... я жъ цилый день займався зъ нымъ... въ мене нерви теперъ таки немощни...—Тутъ винъ бувъ спынывся, бо не знавъ, що казаты дали, а тымъ часомъ бажалося щось казаты.—А Марія Лаврентьевна... ни, я не сподивався одъ неи такои образы... Не визьму!...

— Ну, а теперъ—знаю, що вже заразъ рюматы буду!...—подумавъ винъ.—Прокляти нерви! раз-у-разъ зрадять! Тильки жъ якъ се такъ?! я вже не панъ самому соби, чы що?! Ба не заплачу! А отже жъ, йий-Богу, заплачу!—лякався винъ.

Але не заплакавъ: перемигъ себе. Здригнулася й скрывається спідня губа, перебигла по облыччу електрична течійка, та й усе.

Бобровъ бачывъ, якъ у Лаговського смыкаеться облычя. Йому жалко стало на парубка, а доты винъ попросту хтивъ одаты йому гроши, щобъ не було ніяково. Винъ пидвився зъ криєла, пидішовъ до студента, що бувъ сидивъ, засунувъ йому въ кышеню конвертъ изъ сорокма карбованцями й жартовльво взявъ за чуба:

— Та ну-бо, ну-бо, не ображайтесь... Ну, не дывиться, мовъ сyczъ на сову, гляньте веселійшъ...

Лаговський, якъ стій, пидвився, бо черезъ тую ласкависть спазма йому пидступила до горла: винъ боявся, що дали-дали розрывається.

— Выбачте... я пиду... я чогось нездоровий...—глухо промымривъ молодыкъ та й швыдкою ходою подався до своеи кімнаты. Скоро винъ зачынівъ двери на защипку, енергія його покинула; його скопывъ нервовий пароксизмъ...

— Двадцять п'ятый годъ мени йде,—зъ ненавистю рыдавъ винъ, кусаючи зубами подушку,—а я реву, наче дытина!... А все нерви!... Та колы зъ мене вже не людина, а клубокъ нервивъ, то на вищо я жывотю?!

— Лакейська душа!—зновъ зъ ненавистю лаявъ винъ себе, рыдавъ и реготався заразомъ.—Мени выпадало гордо швыргонуты ті гроши панови въ вичи, а я замисць того роскысъ... Зрадивъ що ихне Превосходытельство було ласкаве мене за чуба смыкнуты... Лакейська душа!... Та ни жъ бол! Отъ пиду та й верну йому гроши!... Добре... Тильки жъ описля ѩб буде? адже описля здаватыметься мени, нibly я його марне образывъ, та й пиду я выбачення прохаты?!.. Прокляти нервища!...

Зъ гистерыкы, зъ довгого плачу винъ зморився. Голова ажъ важнила на плечахъ, очи мружылъсь и сплющувалъсь. Не спавши цилу ничъ, парубокъ теперъ мицно заснувъ.

Якъ прокинувся винъ, то вже владавъ собою трохи бильше, а про панивъ, зновъ, клопотався меньше.

— А чортъ ихъ беры!—сказавъ соби винъ нарешти,—нехай уже си сорокъ карбованцівъ зостаються мени... На сіі гроши могтыму потимъ у Кыїви перебутыся безъ урока хочъ зъ ми-сяць, то може нерви трохи спочынуть...

Того жъ такы дня панськи кони одвезлы його на залізницю... Въ Кыиви йому выпадало буты допиру къ 1-му сентябрю, то винъ бувъ теперъ пойихавъ до-дому, до матери. За два дни бувъ уже въ Громополи,

II.

- Здорови булы, мамо!
- Голубе май!...

Маты прыпала до своего Андрія, цилувала, голубыла. Сынъ пыльно прыдывлявся до неи, поклавши руки на іи плечи.

Стара Лаговська выглядала зъ себе такъ, що іи швыдче можна було бъ заличыты до „жинокъ“, ніжъ до „дамъ“. Одижъ на ній була, правда, нібы панська, та дуже простенька, полата-на, безъ усякыхъ претенсій на моду. Обlyччя ій—неинтелигентне, вульгарне. Руки червони, порепани.

— Якъ вы зстарилысь мамо!... Чого се вамъ спидня губа висить мовъ нежкыва?... Лыце бlide... Зморщки сильни... Та чы здужаєте вы, мамо?

- Трохы нездужаю... Падучка...
- Падучка?! видколы?
- А вже бильше, якъ годъ.

Андріеви трошки спротывалось.—Падучка—се щось гыдке,—подумавъ винъ. Зъ огыды ротъ йому раптомъ широко роскрывсь, верхня губа напружилась и пидвелась къ носови, нисъ скривясь, спидня губа широко вывернулась унызъ, зъ залозокъ потекла слына, неначе щось погане въ роти опынвалося. Черезъ те винъ потроху вызволився зъ ненъчыныхъ обіймивъ, щобъ вона його бильше не цилувала.

— Гмы! у неи эпилепсія,—то значця вона й мени передала въ спадщыну якусь нервову, дегенератывну хоробу... Мабуть, зъ мене гистерикъ,—помиркувавъ Андрій.—Гистерикъ?... ухъ, кепська справа! Въ мене, значця, нема ніякисинької постійносты, въ мене й характера не може буты ніякого, бо кожной хвылыны настрій духа мусыть мени самъ собою зминюватысь. Однымъ разомъ я—ни сило, ни впало—буду безъ прычны дуже добрий, а другымъ разомъ такъ само безъ прычны буду лыхый и поганый... Стихія, а не людина!...

— Пустить мене, мамо, я подывлюсь на господу, бо вже жъ давно, якъ бачывъ.

Оселя Лаговськои була звичайнисинка українська оселя, під солом'яним дахомъ. Якъ увійти въ сини, то злива двери велы до кухни, а звидты черезъ грубу бувъ хидъ до ванькира, де спала маты. А други синешни двери, що зъ правои руки, велы зъ синей у парадну світлыцу, що носыла бучне ймення: „гостынна“, се-бъ то витальня. Бильше жъ хатъ не було. „Витальню“ мався теперъ зайняты Андрій. Въ ній обстанова була прынаймни чепурненька, хочъ безъ роскошивъ и всякихъ выгадокъ; а вже жъ скрізь де-инде по осели все було дуже бидне. Лаговська жила тильки зъ того, що держала корову и продавала молочни продукты.

Розглядаючи Андрій господу, потроху розважывъ себе. Хочъ якъ тутъ усе выглядяє бидно, та се не чуже, се—„вдома“; тутъ винъ панъ, а не якась т-те Боброва. Винъ сьогодни ляже спати въ такій годыни, въ якій йому заманеться; винъ узвітра—схоче—встане о пивдни. Йому взівтра не треба неодмінно въ осьмій годыни йти пыты каву. Винъ обидатые взвітра тильки въ той часъ, колы схочеться. Винъ узагали вильна, самостійна людина, а не пидвладна. — „Коженъ пивень на своємъ смитныку панъ,“ каже прыслів'я, — подумавъ Лаговченко:—Нехай соби ся прыказк: носить іроничну закраску, я іi люблю. Краще бути паномъ на своємъ смитныку, нижъ лакеемъ у чужыхъ хоромахъ.

И не счулъсь, якъ прыйшовъ вечіръ. Смеркомъ забигла до Лаговської добра прыятелька іi—хвершалыха. Андрій сидивъ коло ныхъ и слухавъ, про що вони балакають. Говорили про чужи весилля и чужи похорони; говорили про те, що въ недилю на справнычиши була въ церкви новитня сукня; говорили, що въ Анны Петровни погана наймычка, а въ Феоктисты Львивни чоловикъ п'яныця, а въ Олімпіяды Андріївни на щоци такий велікий вискочывъ пухырь, що аж-аж-ажъ, а въ Перепетуї Власивни злодій у ночі картоплю покравъ; говорили про цину на картоплю та на кавуны; говорили, що въ такого а такого сусиды швидко корова буде зъ телямъ; говорили, якъ то воно добре, колы корову прызвычаено доитися безъ теляти; говорили... та ба-гацько ще говорили такого самого.

Студентъ пульно слухавъ.—А йій-Богу, гарно!—погадавъ винъ,—гарно жыты отакечки, не знаючи, не видаючи про якись тамъ соціальни питання та Weltschmerzer! Гарно людямъ интересуватись самыми коровицями та курчатами та пухырями Олім-

піяды Андріївни и бильшъ ничымъ. Ажъ мени самому на серци полекшало, якъ я спустився на се болотяне дно суспильносты. Хвили розумового жыття плынуть соби десь тамъ высоко-высоко по-надъ мною, мене не зачипаочы й не колываочы; мени спокійно, мени й журбы немае въ моимъ затышкови. Йій-Богу, гарно бувае иноди кынуты людський образъ та й зробытыся благона-миреннымъ, невыннимъ бобырцемъ у болоти, або жъ тыхымъ, мырнымъ воломъ, чы коровыцею тай питы соби на зелену пашу!..

Винъ пишовъ до своеи кимнаты й заснувъ такъ любо, якъ мабуть николы за останнихъ трьохъ рокивъ.

III.

Андріеви такъ сыльне сподобалось „коров'яче жыття на зеленій пashi“, що другого дня винъ зранку не одходывъ одъ матери. Йому любо було дывытысь, якъ вона готуе обидъ, якъ бигає по кухни, якъ перемыває посудъ, якъ узагали метушыться, мовъ муха въ окропи. Помишныци въ неи не було, бо Текля, дивчына-наймычка, погнала корову пасться на стерню.

Сыдячи въ кухни, сынъ дипломатично роспітувавъ маму про іи знайомости. Зъ іи одвитивъ винъ бачывъ, що іи суспильне становище—дуже захытане, и що вона чымъ разъ падає ще ныжче. Ще й тоди, якъ батько бувъ жывый, Лаговськи не належали до вышого Громопильського товариства, а вже жъ якъ по-меръ батько, то й дрибна интелигенція стала ихъ цуратыся. Хвершалыха, що була вчора въ гостыни, то й вона вважала себе за аристократичнійшу одъ Лаговськои. Але все се не такъ то й сыльне вразило бъ Андрія, колы бъ не звистка объ тому, що маты частенько любить захожати, „съ чернаго хода“, до Громопильськихъ пань, сидыть у ныхъ въ кухни, балакає зъ нымы дуже шановльво, пидлещується до ныхъ — одне слово, грає якусь неблагородну ролю.

— Що за гыдка лакейщына! — подумки сердывся винъ. — Мамо! а я бъ васъ прохавъ не ходыты до всихъ отыхъ пань... Якъ на мене, то вже краще нашукайте соби знайомосты середъ мищенъ та будьте зъ нымы ривни, тильки не оббивайте панськихъ порогивъ, мовъ... мовъ ..

Винъ и слова дубраты не мигъ.

— Угу! Абы ты знатъ, якъ уси паны мене люблять! Вони ажъ радють, якъ я прыходю!

— Шо жъ, вони васъ до покоивъ просять?

— На що до покоивъ? Хиба що таке „покои“? Отъ я вчора була въ Клавдія Петровны Лоначевськои... ты не знаешъ ії—се судіха... То вона мене въ спальні прыймала й кавою наповала.

— А вы й зрадили!... Не ходить, мамо, зробить ласку...

— Этъ, що ты кажешъ!—невдоволена одказала маты.— А вже жъ изъ мищанкамы завдаватъсъ... ходыты до ныхъ у гостыну...— якъ разъ! дзусъкы!... Вони самы за велыку честь мають, колы я ихъ хочъ до кухни пускаю! Отъ побачышъ самъ!

Андрій справди мигъ того самого ранку побачыты, соби на вдывовыжу, що мищанки (а ихъ прыходыло сьогодні чымало) вважалы Лаговську такы не за ривню. Хочъ вони зовсимъ фамильярно балакалы зъ нею про се, про те, про всяки спильни интересы, тале жъ выдко було, що вони вважають ії за „паню“ такы. Лаговська й сама соби запышалася зъ того поводження, та й ще (звисно, щобъ навичъ сыноги) балакала зъ нымы навить трохы протекторально. Темою для розмовы булы зновъ такы, якъ и вчора, тельчкы, п'яныци-чоловики, новитни хусткы и т. и.

Окрімъ тыхъ знайомыхъ мищанокъ прыходылы въ кухню до Лаговської покупци: куховаркы одъ тутешнихъ панивъ. Покы Лаговська одсыпала имъ молоко чы сметану, або одважувала масло та сыръ, вони оповидалы ії усяки найдрибнійши сплиткы про свое панство. Лаговська дуже цикаво слухала ихъ, ще й сама допытувалася; выдко було, що, слухаючи ти сплиткы, вона нибы й саму себе бачыла въ панській кумпанії.

— Шо за лакейшына!—гадавъ Андрій. Йому брыдко ставало.

Пообидалы. Маты пишла въ садокъ, де рослы дуже гарни слывы-ренклоды, нарвала повну мыску й зав'язала въ серветку. Дали почала сама выряжаться.

— Куды се вы, мамо?—спытавъ Андрій, дывлячись, що стара маты зашнурувалася у корсетъ, одягла якусь парадну та старомодню сукню, настромыла на голову соби наколку і напнула якийсь кумедный капелюшыкъ.

— Пиду до судіхъ.

Вона ще выдобула зъ шахвы рум'яно, начервонила щокы, потимъ почорнyla бровы. Сынъ, дывлячись на сю кумедію, тильки плечыма здвыгавъ.

— А слывы жъ вы на що несете?

— Гостынчыкъ. Такыхъ доридныхъ ниде въ гроди немае, тильки въ нась. Позавчора Лоначевська такъ гарно, такъ щыро ме-не витала, то я хочу оддячытысь...

И вона пишла. Андрій мовчки злувавъ. Згадавъ винъ батька, що садовывъ туу ренклоду. Покійного батька парубокъ дуже любывъ. Такъ отъ, діялось се в-весни саме того року, що в-осени малыся одвеэты Андрійка въ Кыивъ у гимназію. Посадо-вывши татко ренклоду власными руками, взявъ Андрійка, того великого хлопця, на руки та й прынисъ до деревыны:—Се хай буде твоя. Може вона ростыме й тоци, якъ я помру,—то згадуй за мене.... Але що я верзу?! Хиба тоби доведеться такъ, якъ ме-ни, стырчаты свій викъ у Громополи на двадцятьохъ п'ятьохъ карбованцяхъ мисячного жалування?... Тебе—певне, що краща доля чекає..."

В-осени Андрія одvezли до Кыива, а за мисяць несподи-ванно померъ батько. Писля того Андрій ридко колы й у Громо-поли бувавъ: не доводилось, не можна було. Але всю оту сцену зъ деревомъ винъ добре пам'ятавъ.

Теперъ йому важко було, що овощи зъ тієї батькової ренклоды здалысь на пидлзыування до судіихъ.

Вернула Лаговська до-дому рада та весела.

— Щобъ ты знавъ, якъ мене тамъ прыймалы! якъ прыймалы!— хвалилась вона Андріеви, передягаючись изъ карикатурної оде-жи въ просте

— А вы якъ— на кухню йшли, чы на парадни двери?—иронич-но перебывъ сынъ.

— На кухню...—швиденько одмовыла маты й гордо оповидала дали.—То мене Клавдія Петровна поклыхала до спальни...

— И наповала кавою,—докынувъ сливце сынъ.

— Ни, не кавою—чаемъ изъ солодкымы бублычкамы...—не зав-важаючи иронії, поясняла Лаговська.—Вона лежала въ лижкови, опочывала писля обидъ, а мени постановылы коло неи круглый стиль и стильчыкъ, то я тামъ-о пыла ча... А якъ дякувалы за слывы!... И панночку я бачыла... тильки тая щось дуже згорда дывыться... А вже жъ яка ласкова сама пани!

— Ну, й радійте!—насмишкувато сказавъ Андрій и пидвився, щобъ ити до себе.

— Постій-но, Андріє! Казала Клавдія Петровна, щобъ я взавтра попръсылала ій усі квѣтки!... Се, бачъ, вона бере въ мене сметану и масло на квѣтки... То треба буде поличты, скільки тамъ выходить усъого вкупи грошей, та ий одислаты. Передше рахувавъ мени одынъ жыдъ, то я йому за те мусила платыты. А теперъ порахуй ты.

— Гараздъ,—одказавъ Андрій и пишовъ до себе денервуватись самотою.

IV.

У вечери винъ поробывъ рахунки.

Другого дня, скоро винъ выйшовъ пыты чай, маты йому сказала:

— А знаешь? Клавдія Петровна вернула рахунки; каже, що тамъ помылка—ты щось накынувъ... Та отъ тутъ ихня служанка. Що пани кажуть?

— Пани кэзали,—въяснила дивчына,—що вы ажъ трыдцять копійокъ накынулы не знатъ звидкы... Та ий кажуть до чоловика: „що то за погана звичка въ Лаговськои! се вже вона вдруге такъ робить: и прошлого мисяця наличыла бильше, якъ треба, и теперъ зновъ“...

— Се всна... такъ и сказала?—спытавъ Андрій. Черезъ раптовый пароксизмъ ядухи винъ не мигъ дыхнути.

— Скажы, дивчыно, пані, що того мисяця личывъ жыдъ,—безъ усякои достойности выправдувалась Лаговська, ще наче бъ то и вынна,—а теперъ самъ пачычъ. То вже жъ панычъ не крутытымуть навмысне... Ты, Андрію, визъмы квѣтки та ий зновъ порахуй, щобъ вывирыты.

— Добре, дайте-но квѣтки,—нервово сказавъ сынъ и швыдче пишовъ до себе.

Перевирывъ разъ—нема помылки. Перевирывъ у-друге—тожъ само нема.

— Я, мамо, писля обидъ самъ пиду до Лоначевськои,—сказавъ винъ до матери наче бъ то зовсимъ спокійнымъ тономъ.

— Ой, я боюсь, щобъ ты часомъ не наплескавъ ій чого...

На те сынъ одвитывъ ривнымъ голосомъ:

— Ни, я попросту покажу ій, де іи помылка. Бо хто жъ покаже, якъ не я?

— Ну, добрѣ,—заспокоилась маты.—Та не забудь, що вона на
ймення Клавдія Петровна.

— Клавдія Петровна? Гараздъ! нехай и Клавдія Петровна!

V.

О п'ятій години Лаговський вдягъ на себе свій новий студентський кыттель и пишовъ до господы Лоначевськихъ. Спершу винъ хотивъ бувъ одягнутысь за-для визита якъ найгирше, та потимъ передумався. Смыкнувъ винъ за дзвоныкъ. Довго никто не выходывъ, нарешти одчынла двери якась гарна дама.

— Выбачайте,—защебетала вона по-російськы, цикаво дывлячись на молодого, доволи вродливого студента,—сама одчыняю, бо вси покойовки свои порозылала... Вы, певне, до чоловика? Його вдома немае.

— Ни, я до самои пани Лоначевськои... Я—Лаговський,—похмуро одмовывъ гистъ.

— Лоначевська—то я... Просю до витальни... Сюды... Ну отъ... Сидайте, будьте ласкави.

Вона й сама сила та й налагодылась слухати паныча.

— То вы сынъ... мадамъ Лаговськои?... выбачайте—я не знаю, якъ вона буде на ймення и по батьющи.

— Марії Степанівни Лаговської,—трошки иронично пидка-
завъ молодыкъ.—Бачъ!—обурывся винъ на думци,—вона навить не знає, якъ мама зветься, а мама й по-за очи тытуле ії на ймення и по батькови! Що за брыдкый сервилизмъ!...—Я вчора поробывъ рахунки мами и можу завирыты, що зовсімъ гараздъ. Якъ же вы сьогодні сказали, що буцімъ я наплутавъ, то я зновъ двичи перевирывъ... (Голосъ йому задрижавъ)... Я помылокъ не робывъ... (Винъ засалувавсь)... бо я студентъ четвертого курсу математичного факультету... А вже жъ обдурувати васъ я тожъ само не хотивъ... Ви сказали передъ покойовкою, буцімъ мама хотила въ васъ украсты трьдцять копійокъ...

— Якъ прыйде покойовка зъ города, я ії заразъ геть вытурю, бо мени не треба такои языкатои,—спокійненько сказала судінха.—А що до помылокъ, то воно такы може буты, що то я помыллась, а не ви. Правду кажучы, я порахувала абы-абы-якъ, на швыдку ручъ.

— И проте послалы служанку сказати мами, що въ рахункахъ йе помылка?

— Ахъ, Боже мій!—трошки капризно одказала дама,—ну да ѿ що жъ тутъ такого? послала!

— Се зветься падлюцтвомъ!—згукнувъ Лаговський, шарпнувшись на крисли.

Лоначевська, замисть спокійної линьво-прымхлывой дамочки, одразу зробилася величною леди.

— Я думала, що университетська освита зробила зъ васъ обтесану, выполировану людыну,—процидила вона гордо й зневажльво,—та вже, бачу, ніяка освита не выжene того хамства, що зроду сыдьть у крові.

— Добродійко!—скрыкнувъ парубокъ гнивымъ голосомъ, въ якому чуты було вже болячу нотку.

— Я бачу,—безжалисно тягла судіха дали,—що мени треба було одразу повесты зъ вами розмову не якъ изъ студентомъ, а якъ изъ сыномъ тієї перекупки, що має одъ мене заробітокъ. Тоді бъ я не дочекалася ніякхъ прыкростей одъ васъ... бо вашъ власный меркантильный интересъ не дозволивъ бы вамъ вражати покупця... а надто такого, якъ я... Я знаю, що ваша мама бере зъ другихъ людей висимъ копійокъ за стаканъ сметаны, а зъ мене—десять копійокъ. То ій не выгода одипхнуты такого гарного покупця, якъ я... А зъ тыхъ грошей, яки второгуе ваша мама, вже жъ и вамъ де-що перепадає? эге?

Лаговський хотивъ бувъ выгукнуты якусь зовсімъ непрystойну лайку. Винъ пидвився зо стильця. Губы йому затремтили, зубы зачеркнуłyсь одынъ объ одынъ, лыце геть перекривилось. Винъ бувъ розязывивъ рота, та замисть промовыты слово винъ, наче який оберемокъ, упавъ на стieleць и мовчки скопывся за голову обома рукамы. Очи дывылышя вгору безъ усякого выразу, каламутно, nibы олов'яни.

— Ахъ, Господы!—злякалася судіха,—выпыйте швыдче воды!... Ось... Що жъ я се наробыла!—заголосыла вона.

И вона мерщій насыпала парневи въ шклянку воды.

— Не треба!—пробурмотивъ винъ, пидвився и швидко-швидко пишовъ до корридору. Лоначевська мытту побигла наздогинъ йому.

— Та куды бо вы? куды? Постійте, отъ я вамъ щось скажу... Та постійте жъ бо! Отже жъ однаково не втечете, бо двери зачынено... — сумово-жартовльво засміялась вона, наздогнавши

Лаговського коло самыхъ дверей. Тутъ вона зупынлась передъ имъ.

— Я хтила вамъ... та не бійтесь-бо, я васъ заразисинько выпустю,—эъ лагиднымъ усмихомъ перебыла вона себе, побачывши, що Лаговський стоить понуро и вдивляється нетерпляче въ дверну клямку.—Я хотила, бачьте, тильки сказаты, що я дуже вынна проты васъ, але жъ вы ще бильше вынни. Бо якъ такы не було вамъ сорому.—вамъ, студентови—образыты беззахистну жинку, знаючи до того, що й человека іи нема вдома? А втимъ, здаётся, що вы самы дуже мучытесь? Вы дуже нещасливый, правда?

Вона промовыла си слова щыро й ласково. Андрій ризко поравався до выходу й шарпнувъ клямку.

— Ну, идить, идить!—заквапылась вона,—я бачу, що мій теперишній тонъ ище гирше вразывъ васъ.

Вона одимкнула двери, що на вулицю.

VI.

Лаговський, кусаючи зъ усiei моци губу, пишовъ прудко-рудко, куды очи, геть одъ господы Лоначевськихъ. Зуздривши першый-липший перелазъ, винъ, не довго ворожачы, перелизъ у чужий садокъ, кынувся въ гущавину и впавъ на траву; не сыла була йты спокійно дали. Нихто його не побачывъ.

Закопавшись лыцемъ у високу травыцю, винъ судорожно почавъ рыдаты, тильки безъ слизъ: очи булы сухисиньки. Потимъ винъ мовчки перекынувся навзнакъ, несвидомо глыпнувъ бувъ очыма на небо та й мицно заплющывъ ихъ, ажъ стыснувъ повика. Потимъ мовчки й машинально вstromывъ великого пальця ливои руки въ ротъ, мижъ кутни зубы. Потимъ куснувъ його разъ-другий зъ усiei сылы та й заходывся грызты такъ, якъ собака жвакае кистку. Незабаромъ повенъ ротъ йому набигло кро-ви, а що винъ бувъ лежавъ, одкынувшы голову, то кровъ потекла йому въ горло. Не вважаючи на те, парубокъ ище разъ угрыв-нувъ свого пальця, та зъ великомъ болемъ почувъ, що його зубы вже не шкуру перетырають, а въ жыве м'яке м'ясо глыбоко впываються и доходять до кистки. Тоди винъ стямывся, вытягъ пальця зъ рота, пидвився й росплющывъ очи.

Зъ раны кровъ дзюрыла на траву й на одижъ. Тупо подывывшись на червону течійку, Лаговський якосъ выдобувъ хустку и обкрутывъ пучку. Його дуже болило, та на души було не такъ важко. Винъ усадовывся, сперся спыною объ стовбуръ вышни, заплющывъ очи и взявъ миркуваты про те, якъ винъ отсе робывъ визитъ до судіхы.

Скоро винъ згадувавъ ущиплыви слова Лоначевськои, мытто йому стыскувались кулакы, трусыла пропасныця, хотилось полынту до пані зновъ та й крыкнуты ій въ жыви очи, що зъ неи пидла жинка. Але зпосередъ такыхъ лютыхъ думокъ несподиванно вырынало гарне іи облычча зъ ласкавымъ, лагиднымъ осміхомъ, який винъ побачывъ на-останци. На ту згадку Андрій якосъ инстинктивно скуюлався та й схылявъ голову на груды. Винъ пидъ таки моменты не мигъ и дыхаты.

— Зъ мене падлюка!—зважльво казавъ соби парубоқъ, и серце йому заныло.—Ни, не падлюка зъ мене, а ненормальний выродокъ... И до чого жывотю я на свити?! Чого я жывотю?! Проклятуши нерви!...—шепотивъ винъ на тысячный разъ свою звичайну фразу. Зъ важкого нервоваго болю винъ несвидомо скопывся за груды.

— За вищо я іи образывъ? Може за те, що вона займае выше соціальне становыще? А вже жъ за те... Отже жъ вона така добра... Вона ажъ засмутылася, якъ побачыла, що мене вразыла.

Молодыкови закортило раптомъ побигты до Лоначевськои, попрохаты выбачення, поцилуваты ій руку та такъ и не одпускали тую руку одъ губивъ, стоячи на-вколишкахъ.

Плебейська жылка не дала довго розвиватыся такымъ мріямъ. Студентъ якъ стій пидвивъ голову, нетерпляче смыкнувъ плечыма, неначе хотивъ струснуты зъ себе тее негарне бажання.

— Вона мене пожалувала тильки черезъ те, що провинціяльни кавалеры ій геть уси' понабрыдалы, а чорнобривый студентъ выглядае ій краще...—насмишкувато выдумувавъ соби винъ,—эге жъ! бо чомъ маму вона николы не пожалуе, а завсигды трактує тильки згорда? Маму вона зве перекупкою...

Андрій зновъ скыпивъ и заклекотивъ гнивомъ, дали пидвився, дали зновъ сивъ на землю, дали зновъ лигъ. Якъ винъ уп'ять уклався на траву та ще заплющывъ очи, то люти думки геть порозбигалыся. Винъ ставъ куняты. И отъ... чы то сонъ винъ такий побачывъ, чы то по-просту дримаючы згадавъ соби

де-шо, тильки жъ отъ яка сцена зъ мынулого жыття перебигла въ його уяви.

Выважається або й сныться йому, нibly винъ—ще въ четвертому класи гимназії та й прыйхавъ до-дому на лито. Вже й тоди його маты инколы плаzuвала передъ панствомъ, хочъ и не такъ сильне, якъ теперь.

Одного разу прыйшла вона зъ базару и сказала сынови:—
Адже ты знаешъ геть усю писню: „Ахъ ты, воля моя, воля?”

— А що?

— То напышы до неи геть уси слова. Я отсе йшла прозъ кныгарню. Кныгарь стоить на рундуци. Пид'йиздѣть экипажъ, и зъ экипажа неморожська генеральша Суханова пытається:—Чы нема въ васъ такои книжкы, щобъ тамъ бувъ повный текстъ до „Ахъ ты, воля моя, воля”?—Кныгарь каже:—Нема.—А маленький сынокъ генеральшынъ и соби высунувся зъ коляскы та й гукае и мало-мало не заплаче:—А вы добре пошукаите мижъ своимы книжкамы! Може десь и ѿе? Мени такъ дуже хочеться маты тую спиванку.—Я стояла тутъ, то й кажу до генеральши:—Мій сынъ знае „Ахъ ты, воля”, то винъ вамъ напыше.—Отожъ вона якъ йихатые зъ миста до-дому на село, то пид'йиде до нашої хаты... Я ій сказала, де мы сыдымо... То я й оддамъ ій те, що ты напышешъ.

— Дывуюсь вамъ, мамо,—обурывся Андрійко,—пидлабузнюються до незнайомои людныни черезъ те тильки, що вона генеральша!... Та ще хотите, щобъ и я годывъ якомусь тамъ генераляткови.

— Ну, ій-Богу жъ, кажу тоби, що я й забула про іи генеральство. Колы бъ ты самъ побачывъ, яке мыле хлоп'ятко!

— А бодай воно здохло!... Не напышу!

За два годыни писля того пид'ихавъ экипажъ. Лаговська выбигла въ сины на-зустричъ. Андрійко скловався за дверымы й чувъ, якъ маты перепросювала генеральшу, кажучы, що іи сынъ забувъ писню, не пам'ятае сливъ. „Генералятко“ тымъ часомъ сидило въ колясци, Андрій мигъ бачыты його въ вікно. То була блида, слабовыта дытына, надзвычайно симпатычна на облычча. Очи въ того хлопчыка, якъ на його лита, дывылыся занадто журлыво й замыслено, та заразомъ прывитно и лагидно—достоту маленький Христосъ. Рученятамы своимы винъ тулывъ до себе пару ко-стуривъ: отся невельчика дытына вже була кульгава. Якъ сила генеральша на визъ и сказала:—Немае, мій сыночку!—то малый

каличка сумно схылывъ голову. Воны пойихалы, а въ Андрія та-
кечки защемило серце!...

Серце й теперъ-о защемило молодыкови зъ того сна, чы пры-
выда, чы згадкы. Винъ ажъ прочнувся зъ болю. Биль бувъ не ту-
пый, а плачущы: по гарячыхъ сухыхъ щокахъ покотылося де-
кильки важкыхъ слизъ.

Генералятко ныбы й теперычки стояло передъ нымъ и
кризь туманъ лагидно дывылося на його, мовъ маленький Хры-
стось, та сумовыто осмихалось. Разъ, два—воно кынуло зъ ту-
ману останній поглядъ на Андрія; туманъ ще разъ застелывъ
очи, дали мытту розвіявся и вся мара счезла.

— Зъ мене психопатъ,—подумавъ Лаговський, пидвився, обе-
режненько выйшовъ изъ садка, щобъ никто не бачывъ, а дали
швидко подався до-дому. Йому неодминно заманулось музыки:
винъ чувъ душою-серцемъ, що тильки музыка його заспокоить.

VII.

Прыхавшысь до-дому, Лаговський першымъ диломъ ско-
пывъ свою скрыпку, що іи винъ скризы возывъ зъ собою. Винъ
не вчывся николы въ ніякого вчытеля, вывчывся самотужкы,
скрыпаль-техникъ бувъ зъ його абы-якый: тильки того' й було,
що гравъ справди зъ велькымъ чуттямъ.

— Сыну!—зазырнула до його въ двери маты.—Ну, що?

— А те, що я добре одчытавъ вашу судіху,—одказавъ Ан-
дрій,—другымъ разомъ не буде людей навманя обрихуваты.

— Що?

— Этъ, мамо! будьте ласкави, теперъ покыньте мене: потимъ
поросказую геть усе,—сказавъ сынъ нетерпляче.—Присю васъ,
лышить мене на часынку одного, самотою.

Лаговська одійшла, не роспытувала бильше, тильки дуже
вжакнулася. Але вона поклала питы взавтра до судіхы та й пе-
репросыты, якъ що сынъ наплескавъ чогось такого, що не го-
дыться.

А Андрій на швидку ручъ направывъ скрыпцыю та й нер-
вово загравъ свою улюблену пьесу—дуэтъ Фауста зъ Маргары-
тою. Оксамитни тоны минорной мелодіі голубылы його серце,
грили немовъ тепле соняшне проминня, обвивали немовъ легке
весняне повитря, пестылы немовъ пахуча квиточка-фіялочка.

—Dammi ancor,
Dammi ancor
Contemplar il tuo viso,—

жалисно благалы струны.

Dammi ancor contemplare
Il tuo viso!—

зновъ плакалы воны, хапаючи Андрія за серце.

...Al pallido chiaror
Che vien dagli astri d'or
E posa un lieve vel
Sul volto, sul volto il tuo si bel!...

Молодый музыка спынывся та й скопывся за груды.

— Чого ты нышешь, мое серце?—лагидно пытався винъ у
свого серця, немовъ у жывои людны.—Скажы, чого?—прывитно
допытуався винъ зновъ, схыляючи вухо до своихъ грудей.—Ко-
хання бажашъ?... Даκъ марне бажашъ!... Покынь и гадку про се:
за-для такихъ бидакивъ кохання на свити немае...

А дали, нибы безъ юго видома, руки юго скопылы зновъ
скрыпку ѹ смыка. Зновъ поллялась чаривна мелодія—се Маргары-
та прыхильно одповидае:

Notte d'amor!...
Гей, друже мій,
Скажы ще разъ:
„Люблю тебе“.
Яка жъ я рада, що мене ты любышъ!...
Notte d'amor!...

— Въ мене ѹе врода, въ мене ѹе чеснистъ, въ мене ѹе ро-
зумъ, а мени ще никто доси не казавъ отакой мовы!—роздуму-
вавъ Андрій, скрыпцюючи.—Черезъ що се?...

—До свиту, сходу сонця
Мы будемъ пыть-гулять.
Прыходь, веселый Бакху,
До насъ бенькетувать!—

якъ стій звернувъ Андрій на Вальпургіеву ничъ, дали взявъ за-
гравъ Фаустову бакханалю, дали „Сичильяну“ зъ „Cavalleria Ru-
sticana“. Очі юому запалалы, низдри пороздымалыся, выски за-
стукотили. Лыце юого конвульсивно крывалося та шарпалось въ

уси бокы, але винъ того не завважавъ. И спына де-кильки разивъ конвульсивно здригнулася, мовъ зъ электрычного протоку, але винъ ничего того не помичавъ. Винъ жадибо впывався музыкою такъ, якъ п'яныця алькоголемъ, якъ курець тютюномъ, а про все опроче на свити позабувавъ геть зовсімъ. Нарешти очи Андріеви шыроко пороскрывалыся, зинки поробилися велыки й чорни, якъ теренъ. Зъ нервового напруження по тили перебигла цинична спазма.

— Се вже щось сексуальне!—сказавъ соби винъ, дали засміяўся й несподиванно вдаривъ по струнахъ якусь банальну польку... Ти звуки повіялы чымсь кафе-шантаннимъ, повіялы продажнымъ коханнямъ.

— Шо за брыдота!—сказавъ соби винъ, з'анализувавши врахиння, сплюнувъ и поклавъ скрыпцию на стиль. До того жъ винъ и пальца свого пораненого дуже розразивъ: зновъ виступила кровъ, накручена на пальци хустка просякла и геть счервонила.

Пидъ таку хвилину маты росчынела двери.

— А ну-ну грай, грай дали!—похвально сказала вона, просувавочи тильки голову.—То все гравъ якусь никчемницю, а отсе втнувъ такого гарного!

Наче видро холодной воды высипали хлопцеви на голову.

— Ать!—сказавъ винъ зъ досадою та й заразъ сковавъ скрыпку до скрипки, а самъ уклався на лижкови. Маты пишла.

— Въ мене такъ-такиничогисинько нема спильного зъ нею,—подумавъ соби Андрій и саркастично додавъ:—Я—продуктъ сучасної цивилизації, я дегенератъ, я декадентъ, я людина зъ *fin de siècle*, я неврастеникъ, а вона—вона така некультурна баба, що навить неврастенії не надбала... дарма, що въ неї епилепсія.

По сій подуманії мови студентъ тыхо засміявсь, але потимъ несвидомо зитхнувъ.

— А втимъ—хто зъ насъ щасливійший? хто? чы я зъ своіми висококультурними почуваннями и такими самими висококультурними хоробами—денерваціями? чы, може, вона, дыкарка отсяя?...

— Ну, бійся Бога! чого жъ се ты, Теклю, доси до-дому не прыходыла?—загукавъ з-надвору гоминкій голосъ Лаговської.—

Корова вже видколы прыйшла, а тебе все немає!... Та чы обидала ты сьогодні де?

— Гы-ы-ы!.. ни!..—хлыпала Текля. Андрій прожогомъ пидвивсь и побигъ до викна, щобъ забраты справу, въ чому дило та чого Текля плаче.

— А се, бачъ, отъ що,—сказала йому Лаговська,—корова въ ночі втикла була кудысь. Вранци я послала Теклю шукаты іи. О-пивдни корова сама прыйшла до-дому, а Текли нема та й нема. Обидаты треба було—Текли нема. До вечерни передзвонилы—Текли нема. Ажъ ось колы верта!... И зъ самисинького ранку не йиланичого!...

— Чого жъ ты доси не прыходыла?—спытавъ панычъ.

— Бо... коро-вы... ниде... не знайшла...—плакала Текля,—боялась... що... бытымуть...

— Бытымуть? Оттакъ! Чы не я тебе бытыму?—сказала Лаговська,—выгадай чор-зна-що! Чымъ же ты тутъ вынна, щобъ було тебе за що быты? Якъ бы ты була пасла корову та отъ тоди втеряла або впустыла іи въ шкоду, ну, тоди, звисно, ты була бъ зосталась пры всій выни. А то жъ корова сама втикла зъ подвир'я!

— А я бо...я...ла...ся...—рыдала Текля.

Лаговська невдоволено порушыла плечыма.

— Йій-Богу, дурна дивка!—сердышася вона.—Боялась, що бытымуть, колы вона не вынна!... Та ще й не йиланичогисинько цилый день!... Заразъ мени сидай обидаты! адже цилый день не йила...

Текля эъ двору пишла на синешни двери, а Андрій жалислыво дывывся слідкомъ за нею, доки вона не увійшла до хаты.

— Мизерне сотвориння!—гадавъ соби винъ.—Отсе дакъ справжня дыкарка... А мама не зовсимъ така дыка, якъ я бувъ покладавъ... Вдома Теклю, десь певне, попобылы бъ гараздъ навить за те, що корова сама собою кудысь подалася. Очевидчаки, Текля товченыкивъ поз'їдала чымаленько, бо се вже въ ихъ така педагогична система: бывъ тебе батько, была маты, была може й старша сестра, а вже що часто бывъ братъ, дакъ се напевнене!... И колы тоби вывиднитися, Украино?... Колы?

Змынувъ вечиръ, змынула ничъ, прыйшовъ ранокъ.

Лаговська такы вывидала одъ сына, що саме винъ наговорывъ судиси. Перетривожившись, вона заразъ писля обидъ побигла до неи, сыноги ничего не кажучы. На одходи вона загадала Текли, щобъ заразъ пидмыла пидлогу въ панычевимъ покой.

Скоро дивчына почала прятаты, то Андрій, щобъ не перебываты, пишовъ зъ кныжкою въ садочокъ.

За чверть годыны до його прыгналась Текля и гепнула на-вколинки.

— Шо зъ тобою?—скрыкнувъ Андрій, дывлячись на неи. А на Теклиному облыччи було написано невымовный, звиричай жахъ и мольбу, неначе хтось на неи замирывся сокырою, щобъ забыты, та такъ замирывшись и стоявъ. Андрій ажъ помертивъ.

— Чого ты? що тоби?

А Текля, замисть одповидаты, стулыла долони нибы на молыту и, все не зводячи очей зъ паныча та стоячы на-вколинкахъ, затрусылася зъ жаху. Дывылась вона на паныча достоту такымы очыма, якымы дывыться собака, колы ін хотять лупцоваты за шкоду. Нэрешти облыччя ій перекривылось.

— Гы-ы-ы!—заскыглыла вона й раболипно порвалась схопыты та поцилуваты Андріеву руку. Винъ высмыкнувъ.

— Та кажы-бо, що зъ тобою!—мовъ несамовитый згукнувъ винъ нарешти. Кровъ йому холонула.

— Я... розбыла...

— Що розбыла?

— Лямпу!...

Се кажучы, Текля вп'ять кынула ще покирнійшый поглядъ на паныча. А той ничего не мигъ уторопаты.

— Л-я-м-п-у? Ну, то що?—пытаў винъ, не розуміочы, чого same вона жахається. Серце йому лускотило.

— Лямпу розбыла!—нетямущымъ, вынуватымъ тономъ сказала Текля вдруге, все стоячы на колинахъ.

Андріеви одразу одлягло одъ серця, але винъ угнивився и забувъ свою звычайну ввичлывисть.

— А бодай тоби чортъ!—скрыкнувъ винъ, тупнувшы ногою.— Перелякала мене за чор-зна-шо!

— Вы не скажете панії?!

И зновъ покирный собачый поглядъ.

Андріевого гниву могло быти тильки на хвилыну: винъ мытю простыгъ. Натомисть його серце пройнявъ жаль.

— И зъ неи тежъ людына?—подумавъ соби винъ. Дали винъ ласкаво забалакавъ, беручы Теклю за руку.

— Та встань-бо, дурна дивчыно! Ну, чого жъ ты, дурненъка, злякалась? Невже ты думала, буцимъ тебе бытымуть, або що?... Ну, кажы: чого жъ ты злякалась?

— Я... думала... що...—тыхесенько сказала Текля та й спыналась.

— Ну?

— Бо воно жъ, десь певне, дуже дороге!

— Ни... А що?

— Боялась... що зъ грошай моихъ одберуть...

— А ты за яку плату служышъ?

— Двадцять карбованця за годъ.

— Що за дурна дивчына!—прывітно засміявся парубокъ.—Невже жъ такы зъ отакои мизернои платы мама захтилы бъ вывертаты що-небудь за школу?...

— А я... боялась... — вовкувато тягла Текля, росчепиравши губы такъ, якъ дурныкъ.

— Та зъ неи ідіотка зроду,—подумавъ Андрій, пыльно прыдывляючысь до неи.—Ба ни—по-просту на цвіту прыбыта. Дыкарка!...

Пишовши винъ у хату, побачывъ, що зъ його столу вси листы, паперы та неоправлени книжки посыдувано на пидлогу, мовъ яке смиття. Тильки сами-но ти книжки, котри булы въ палітуркахъ, Текля не посыдала на землю. Очевидчаки, вона не розумила, що воно таке— книжка“. Котра книжка була oprавлена, дакъ то ще була за-для неи „вещъ“,—нехай соби невидома ій, дывна, кумедна панська „вещъ“ (чи мало жъ йе въ панивъ дывного!), тильки жъ такы „вещъ“, що ій выкыдаты не можна; а неоправлена книжка здавалась Текли якымсь непотрибнымъ мотлохомъ.

Андрій постоявъ-постоявъ, а потімъ у вікно ще разъ подывився на Теклю, зъ боку. Винъ бувъ сподивався завбачати въ ній выражни ознаки кретинизму. Але Текля, що мовчкы сидила

на прызьби ѹ понуро дывылася въ далечинъ, глядила доволи розумнымы очыма.

— Кретины та идіоты не такой поглядъ мають,—подумавъ Андрій.—Ни, не идіотка зъ неи, а попросту дыкарка. Я покладавъ бувъ, що мама моя вже ажъ надто цикавый прымирныкъ дыка-ривъ—ажъ выходить, що Текля ще дыкша.

И видчувъ винъ невымовный жаль до бидолашной дивки.—Пиду, хиба, побалакаю зъ нею? а вже жъ! а вже жъ!

Не встыгъ винъ багацько зъ нею розбалакатись, якъ прыйшла зъ гостыны стара Лаговська. Вона була дуже вдоволена.

— Я була въ Клавдіи Петровны,—оголосыла вона сынови.

— И вона васъ заклыкала до спальні та наповала кавою. Знаю, —насмишкувато сказавъ Андрій, тильки жъ заразъ и збентежыўся:

— Чы не набалакалы вы ій про мене чого-небудь зайвого, за- надто ласкавого?—непрывитно схопывся винъ.

— Я? Ну, я—дакъ ничего зайвого ій не казала,—одмовыла маты,—а отъ ты — дакъ справди наплескавъ чор-знае-чого. Я вже перепросювала, перепросювала...

— Хто жъ вамъ давъ право на те?—закыпивъ Андрій.—Се вона мусила бъ мене перепросювати, а не я іи. Вона мени наговорыла Богъ знае чого... Вона сміє вважаты мене за неривню!

— А отже, щобъ ты зневъ, то й не вважае!—радисно осміхнулась Лаговська.—Вона хоче тебе навить у гости до себе запрохати... А все те зробивъ не хто, якъ я!—хвалылась вона тріумфуючи.

Андрій неймовирно здвыгнувъ плечыма.

— Мене въ гости? Гм!... Та й що жъ саме такого зробили, кажете, вы?

— Я казала Клавдіи Петровни, що ты дуже жалкуешъ и каешся, що іи покривдывъ. То вона...

— Хиба я жалкуувавъ?

— Атъ! треба жъ була перепросыти... Ну, то вона й каже: „я й не сердюся на його“. А потимъ я сказала, що ты гарно граешъ на скрыпку. То вона: „чы не захотивъ бы винъ узвітра прыйти до насъ на вечіръ—граты до танцивъ?“ А я кажу: „винъ дуже радый буде...“

— Що?! що кажете?!

Маты не зрозумила синового тону. Вона навить думала, що винъ отакъ згукнувъ зъ несподиванихъ радощивъ, и казала дали:

— Бачышъ, отъ що: въ неи взавтра буде багацько гостей, — дакъ ій хочеться, щобъ були танци. Тильки жъ, на горенько, нема теперъ у гіроди музикъ: пойихалы на село до одного пана. Та йесть тутъ одна гувернантка — то вона їзвавтра гратьме на фортеп'янъ, а ты гратьмешъ у-купи зъ нею на скрипку. Воно й буде такъ, неначе оркестръ... Ты будешъ грать, а пидъ твою музыку танцюватые все панство!... И се я зробила, я! — зновъ радисно хвалилась Лаговська, сподиваючися, що і сынъ звеселиться зъ такої честы.

Лаговченко ажъ похоловъ зъ такого брутального раболіпства мамыного.

— Ну, спасыби вамъ, мамуню, що мене запысалы до судішеної челяди!... Мало вамъ самымъ пидлзыуватись, треба було ще й мене въ лакеи пошыты! — нервово буркнувъ винъ и подывився на матиръ мовъ на щось дуже брыдке. Винъ и справди почувавъ теперъ до неи таку велику огыду, наче бъ то була якасъ склызька, мокра жаба, що до неи брыдко руками доторкнутися. Ніякъхъ родацькихъ симпатій пидъ ту часыну не було въ його: передъ нымъ, бачылось йому, стояла не його ридна маты, а якасъ чужа жинка, несимпатична геть въ усьому, зъ усихъ бокивъ, зъ кожного свого жесту. Андрій хтивъ бузъ выляятысь, тале жъ якъ стій запыкнувся. Черезъ ядуху йому въ грудяхъ духъ сперло, очи наляялися кров'ю. Парубокъ швидко покынувъ маму, побигъ до своєї кімнаты, зачынався й, сивши коло столу, гирко заплакавъ зъ образы.

— Мерзенна дыкарка! — зашепотивъ винъ, згадуючи про матиръ, — вона навить не розуміє, яку кривду мени заподіяла... Господы, Господы! що за незвичайний сервілизмъ!... Що за монструозне лакейство!... И вона — моя маты!... А Лоначевська? адже вона соби справди подумала, що перекупчынъ сынъ покирно цилує ій ногу, умильно просить вибачення й радисно прылыне на іи баль статы за тапера!...

— Бо я такы прылыну! Я прыйду такы на твій баль! — несподиванно надумався винъ и вдаривъ кулакомъ по столи. — Тильки побачимъ, чы дуже зрадієшъ ты зъ моего прыходу!... Эге, побачымо!...

Андрій заходився люто миркуваты, що саме винъ понаговорює взавтра судиси, аби заспокоити свою душу гараздъ. Намисливши де-кильки красивыхъ, эффектныхъ сценъ та де-кильки патетичныхъ, величныхъ промовъ, винъ побачивъ, що винъ уже й теперъ заспокоюється, зъ самои думки,—та й одъ серця одлягло. На душу прыйшла йому такая полекша, буцимъ уси ти подумани на взавтра промовы винъ уже заразъ повысловлявъ, буцимъ уси ти надумани на взавтра сцены винъ уже заразъ поодбувавъ.

— Вже *dixi et animam levavi!*... Ни, не такъ: *tescum locutus sum et animam levavi!*—иронично сказавъ Андрій, та й тыхенько зареготався зъ себе, безъ усякої злости.—Плюнуты справди на все дило й не ходыты взавтра лаятись? Такы й плюну. Чортъ зъ имы всима! Хай соби тамъ тая Лоначевська що хоче думае, хай соби воны обыдви, и мама и Лоначевська, заразъ выказяться...—про мене!... про мене!...

— Гмъ! отака моя непостійнистъ—се жъ ознака гистеричной вдачї?... Начхат! що мени до того! гистеричнистъ — ну, такъ и гистеричнистъ!... А може жъ треба себе прысылуваты та такы питы взавтра вылаяты Лоначевську? Ни, не хочу: адже теперъ мени вже не гирко, вже байдуже... Дақъ, може, се треба зробыты не зъ досады, а просто зъ принципу?... Ать, не хочу й думати бацацько про всю справу!...

Винъ закунявъ и вклався спочыть. Маты боялася збудыты його.

IX.

— Бомъ-бомъ-бомъ!—трычи загувъ церковный дэвинъ, такъ пидъ десяту годыну ввечери.

Андрій прокынувся.

Трьох-разовыі гукъ залунавъ знову.

— Пожежа!—майнуло хлопцеви въ голови. Винъ выйшовъ на подвир'я. Велыке полум'я сяяло на неби. Раз-у-разъ по-трычи дзвонылы въ церкви на кгвалтъ.

— Пиду на пожаръ,—поклавъ Андрій и побигъ до городської каланчи роспытацься, де same горыть.

Та якъ же винъ здывувався, колы розибраў, що пожарни вартивныки спокійнисинъко похожають по каланчевому подвир'ю, а пожарни бочки зъ кышкамы стоять незапрягани!

— Чомъ вы не йидете гасыты?— крикнувъ Андрій по-украинськы.

— Та то на хутори,—байдужно одказавъ одынъ з-помижъ пожарныхъ.

— Дакъ що жъ, що на хутори?

- А на хуторахъ гасыты—не наше дило!—похмуро одмовывъ пожарный...—Та чого ты вв'язався? Що ты тутечки за роспорядчыкъ?

— Мерзавцы!—грымнувъ по-російськы молодыкъ, не пам'ятаючи, звидки въ його енергія й мова береться. Зновъ же, московською мовою винъ крикнувъ навмысне, бо вже бачывъ, що на його „мужычу“ мову пожарни не вважатымуть и на пожежу не пойдуть. Винъ дали гризно гукавъ по-російськы:

— Та якъ вы смієте такечки видповидаты, душогубы?! Васъ до Сибиру запроторыти буде мало! Заразъ мени запрягайте кони та йидьте! Я губернаторови въ Київъ на васъ скажитымусь!—крикнувъ винъ на-останци, стукаючи ковинькою.

Несподиванка, урядова мова, енергичный, наказуючий тонъ та слово „губернаторъ“—вплынули такы на полицеїськыхъ. Вони почали чухатись. Двоє зъ ныхъ пишли запрягати кони.

Тильки жъ надійшовъ тутъ полицеїський надзыратель. Лаговський бувъ такъ само палко қынувся до його, домагаючись, щобъ пожарня швидче йихала туды, де горыть. Надзыратель, замість видповиди, побывъ щоки одному й другому вартовому, що булы поспишалися слухати Андріевыхъ наказивъ, і заборонивъ свої команди навити рухатися..

— Ми не обов'язани гасыты чужи пожары,—холодно пояснивъ винъ Лаговському.

— Про се знатыме губернаторъ!—погрозився той.

— Будьте ласкави, молодий чоловиче, не вчить мене, що я маю робыты,—проказавъ йому надзыратель,—въ насъ йе дуже точний законъ про „городську черту“.

Андрій лютуючи попростувавъ звидты на світло одъ полум'я й незабаромъ добигъ до хутора, що горивъ. Винъ спынівся въ тини.

— Що до естетичного погляду, дакъ чудова картина!—иронично та ще й доволи голосно мымривъ винъ до себе, обдивляючись навкруги.—Справди бо, ефектъ надзвичайний!... контрасты

мижъ сценамы тутъ чудови!... Якъ зъ сього боку, то он-де зъ неба ясно сяе золотый мисяць, одынъ зъ немынучыхъ атрибутивъ уставленои „украинськои ночи“. Отъ вамъ и „необъятный небесный сводъ“, що „раздался, раздвинулся еще необъятнѣе“. Дывиться: „Горитъ и дышетъ онъ. Земля вся въ серебряномъ свѣтѣ. И чудный воздухъ и прохладно-душень, и полонъ нѣги, и движетъ океанъ благоуханій. Божественная ночь! Очаровательная ночь!“... А он-де зъ другого боку ще чудовійша картина!...

Винъ затрусывся. Голова йому болила такъ, мовъ хтось стыскавъ іи клищыма. „Чудовійша картина“ була ось яка:

Дымъ клубочыться. Полум'я стугоныть. Тутъ-онъ горыть хата, а тамъ блызенько горыть стигъ а тамъ зновъ—горыть клуния, куды недавнечко позвозылы збижжя. Скилькысь темныхъ постатей раз-у-разъ кыдаются въ хату, въ огонь, та выхоплюють де-яки манатки. Двоє чоловикивъ дерев'янмы видрамы вытягають воду зъ копанкы, несуть до пожежи, дорогою росхлюпують одну половыну, а другу вылывають у-въ огонь, куды попадеться. На що воны се роблять—не знаты, бо однаково зъ такого ратунку нема чого сподиваться пуття. Якась дивка, мовъ несамовита, качаеться недалечко звидсы по трави, корчыться зъ перелогивъ, хапаеться рукамы за ногы та за жывитъ и одчайно скавчыть, неначе собака, ошпарена окропомъ. Иноди зъ іи звиря чого вереску можна росчуты глухий крыкъ: „Спалылы!... пидпалилы!... Ой, ратуйте!... Прыдывывшысь до дивки, Лаговський помичае, що очи въ неи заплющени, а на губахъ пина... Коло клуни, де найбильшъ палае, стоить стара жинка. Мовчки, безъ слизъ, зъ невымовнымъ, нимымъ одчаемъ, вона втупула очи въ огонь, де горыть іи всенъкъ багацтво. Вона голосу не подае, тилькы мовчки пидводыть у-гору свои руки, стулывши ихъ; потимъ, а ни слова не вымовляючи, дуже-дуже поволи простягае руки до клуни, вже ихъ розтулывшы, неначе слипець хоче когось скопыты та обійняты; а дали, зновъ такы дуже поволи и мовчки, схыляе руки внызъ, наче не мучыться, а гимнастыку робыть. Тилькы зъ облыччя можна вгадаты, якъ сильне вона страждае.

Народу тутъ дуже обмаль. Того глухого, невыразного, але дуже голосногого людського гомону, якый звычайно бува на пожежахъ, тутечки немае. Ридко колы зарепетуе хтось изъ тыхъ людей, що сылкуються де-що вратуваты, та й можна розibrаты кожне слово. Голосно й гучно стугоныть саме-но полум'я, та трис-

котыть солома, та якись били птахи пронизувато скыглять, крутичясь по-надъ пожежею, та посмалений виль жалисно реве, а бильшъ усього ота несамовита дивка переризує повитря своїми страшенно дыкими выкрыкамы та цапынъмъ верещаннямъ.

Андрієви меркнуло въ очу. Винъ боявся, що дали-дали впаде. Щобъ чымъ-небудь пособыты, винъ, ище разъ обвивши очи-ма пожарыще, прожогомъ кынувся до палаючої хаты, де найбильше поралось людей.

— Покривлю!... покривлю щобъ роскыдаты!—гукалы тутъ.— Стеля ще цила... Якъ роскыдаты покривлю, то въ середыни не зайдеться...

Андрій однимъ зъ першихъ полизъ по драбыни на обгорілый дахъ, безбоязко ступнувъ на горище и, схопивши якусь ломаку, заходився збывать снопы, ушти на даху. За нымъ полизло ще двое людей и тожъ само роскыдалы стрижу. Андрій порався дуже энергично, але зовсімъ несвидомо й машинально; винъ навить забувъ, на вищо винъ стоить на даху й оббыває солому. Руки самы собою працювалы и одностайне молотылы ломакою дахъ, очи заплющувалысь...

Бухъ! Шурхъ!... По-пидъ Андріемъ завалылася перетлияла стеля, и винъ гучно гепнувся въ середыну хаты на доливку. Люде, що стоялы на двори, ойкнулы. Парубокъ упавъ ребромъ на ригъ стола, страшно забывся, а ще зверху налетила й навалылась на його якась розжарена дошка. Вона роздряпала йому плече и густо спекла всю ливыцю. На скилькысь секундъ Андрій поколивъ, задубивъ и не рухався.

Та черезъ сильный биль винъ швидко прочнувся, вызволився з-попидъ дошки й выбигъ синешнимы дверымы на подвир'я. Тутъ йому далы видро зъ водою, винъ одмывъ обличчя й руки одь сажи й крови та й обдывився. Показалося, що серъозныхъ ранъ нема ніякихъ. Тильки жъ, якъ стій, його напала така страшеннна втома та ослаблення, що винъ не мигъ уже бильше пособляты. Ледве-ледве винъ добривъ назадъ до-дому и заразъ заснувъ. Якъ бы що винъ мавъ часъ роздивитися по кімнати, то бувъ бы побачивъ на столи кытыцю польовихъ квитокъ. Се ихъ прynesла Текля зъ поля и поставила въ глечыкови коло панычевої постели.

X.

Маты дуже турбувалася—що таке продіється зъ іи сыномъ? Другого дня вранци вона була дуже прывитна проты його, чымсь намастыла йому попечену руку, де й погрызеный палець дуже розразився, и заглядала въ вичи такъ, якъ песь хазяинови.

А сынъ думу думавъ. Винъ усе згадувавъ про вчорашию по-жежу та про спаленыхъ. Бажалося чымсь допомогты имъ.

— Мамо,—забалакавъ винъ,—знаете, що я вамъ скажу? У васъ певне ѹесть яки-небудъ зайви грошенята. Чы не позычылы бъ вы ихъ отымъ, що погорилил вчора?

— Що правда, трохы грошей я прызбирала такы—карбован-цивъ изъ сто буде. Тилькы жъ воны не въ мене: я вже ихъ по-роспозычала на проценты...

— На проценты?!... гмъ... Кому жъ?

— Ганни... Отій, що була колись у тебе за няньку... Та ты іи пам'ятаешъ: вона въ насъ п'ять годъ жыла... Ты жъ ище дуже любывъ іи.

— Пам'ятаю іи добре. И за вельки проценты?

— Два карбованци на мисяць.

Андрій ажъ вжахнувся.

— Якъ же вы не боитесь сього робыты!—обурывшись спытавъ винъ и заразомъ почувавъ, що якись дуже видоми йому клищи цупко здавылы його серце.—„Моя маты—лыхварка!—гирко подумавъ винъ:—та щелупуть шкуру зъ тієї самой няньки, що колись мене выпестыла!“—А Лаговська навить не зрозумила, чо-го same сынъ жахається.

— Чого жъ бы я мала боятыся?—не домысляючись одмовыла вона.—Ти гроши не пропадуты! адже Ганна дала заставу.—Такъ утышала вона Андрія.

— Заставу?—и Андрій широко роскрывъ очи.

— А вже жъ, заставу... дукачи свои. Та отъ я заразъ прынесу.

Вона швидко побигла до шахвы и вытягла разокъ намыста: цисарськихъ золотыхъ червинцівъ.

— Якъ на Риздво та на Велыкденъ, то я ихъ oddаю Ганни на скилькись днівъ. Бо, каже, соромно буде передъ людьмы, якъ не

буде на шыи червинцивъ: треба, щобъ люде не зналы, що червинци въ застави... Писля святокъ вона ихъ мени зновъ верта.

— Мамо, мамо!—докирльво й гирко сказавъ Андрій, — якъ вамъ не соромъ бувъ питы на таке дило! Двадцять четыри проценты на рикъ! Що за кровопыйство!?

Стара Лаговська зновъ не зрозумила сына. Звисно, ій було прыкро, що винъ чогось на hei сердьтесья, тильки жъ вона ніякъ у свити не могла докладно второпаты, чого саме винъ сердьтесья.

— Та я жъ іи не сылувала позычаты въ мене гроши. Вона сана прыйшла, и дуже прохала, и руку цилувала... Бо жыдови вона не два, а четыри карбованци на мисяць була бъ платыла!

— И давно вона вамъ вынна?

— Тры годы... Передше вона позычыла була тильки п'ятдесятъ карбованцивъ, а потимъ, якъ я ще прызбирала грошай, то позычыла й други п'ятдесятъ карбованцивъ. Проценты вона платить точно, двичи на рикъ. Пам'ятаешь, я колись була послала тоби дванадцять карбованцивъ? дакъ то вона ихъ прынесла.

— Погано, мамо, погано!—скилькысь разивъ проказавъ Андрій; а його вже душыла астма. Бильше ничего не говорячы, винъ подався до своеи свитлычкы. А маты, вже якъ зосталась сама, то тильки плечыма здывала та ничего не розумила.

— Я зовсімъ слабый,—сказавъ соби Андрій, якъ побачывъ, що на самоти йому заразъ потеклы слізы.—Що за противни слізы! чы се нормальна ричъ—такъ часто плакаты?!... А втимъ що мени до того! Плачеться—дакъ и плакатыму!

И винъ давъ волю сліззамъ: винъ не то не спынявъ ихъ, ба навить самъ сылувався выклыкати ихъ, навмысне ридаючы. Винъ зовсімъ выражено почувавъ, що вкупи зъ слизми вилывається й горе.

— Бидна нянька!—ридавъ винъ,—чи сподивалася ты, що мы колись тебе грабуватыменъ?... наче жыдуги!... А вы, Андрію Йвановычу, чы сподивались вы колы, що зъ васъ буде глытай? Дванадцять карбованця, що мама мени прыслала, то лыхва.... Эхъ вы, прыятель люду, що живете самы зъ його поту й кривавыци! Эхъ вы, глытаенко!...

Андріеви стало смишно. Винъ зареготовавъ. Часомъ замисть репоту чулусь ридання, та заразъ вони зновъ обминювались на

реготъ. Парубокъ бувъ спробувавъ ущухнуты, та не змигъ: ротъ и горло самы собою реготалыся.

— Очевидячки, се гистерыка,—змиркувавъ винъ, и ледве встыгъ винъ сее подумати та переставъ спынити свій реготъ, то мытто самъ собою переставъ реготатися.

Винъ пидійшовъ до дзеркала. Очі були червони, мовъ у короляка. Лице спухло и выглядало безъ усякої красы. Хлопець довго вдивлявся въ себе, особливо въ очи, чы не видко въ ныхъ якоись ненормальности.

— Шо я заразъ дуже невродливый—дакъ се такъ, тильки жъ божевилля я въ своихъ очахъ не добавачаю ніякисинького.

Се подумавши, винъ зовсімъ заспокоився. Потимъ винъ нашукавъ свій портмонетъ и подивився, що въ нимъ йе. Усихъ грошей лежало тамъ трьдцять одынъ карбованець и двадцять копійокъ.

— П'ять карбованцівъ и двадцять копійокъ я лышу для себе на дорогу до Києва,—сказавъ соби винъ,—а двадцять шість карбованцівъ однесу погорилимъ.... Такъ отакъ-то! Хтивъ бувъ я спочты въ Київи одынъ місяць безъ роботы, безъ ученькивъ, та бачу—не доведеться. (Винъ думавъ спокійно, геть безъ пафосу). — Ну, та се й не бида... байдуже!... А отси гроши оддамъ тымъ погорильцямъ.

Загорнувши двадцять шість карбованцівъ у шматокъ паперу, а портмонетъ поклавши въ кишеню, Андрій сивъ, спынівся—винъ захтивъ з'аналізувати себе.

-- Якъ назвати мій вчynокъ?... Здається, я маю моральне право назвати його „гарнымъ“ и „добримъ“. Мабуть, у мене добре серце... А може се й не добристь, тильки просто пароксизмъ гистеричності?... Добрость, чы гистеричнисті?.... Га?....

Винъ беззвучно засміявся. Въ голови трохи крутилося, бо винъ мало спавъ сієї ночі. Рука болила.

XI.

Выждавши, щобъ звечорило, Лаговський пишовъ на вчораший хутиръ. Хуторяне зустріли його дуже сумно, але прыхильно. Вони одразу впізнали, що се—той самый панычъ, який вчора

впавъ и навить трохы попикся, ратуючи ихъ добро. Думка була въ Лаговського—оддати гроши та й заразисинько швидче одійти, щобъ не чуты вдячныхъ сливъ. Але, оддавши гроши, винъ побачивъ, що не втече такъ хутко: його не пустылы. Винъ довгенько просыдивъ коло хуторянъ, сердечно розмовляючи зъ нымы та слухаючи ихни оповидання. Мижъ іншымъ винъ забалакавъ про те, якъ ото пожарня одмовилася учора йихаты на пожаръ та який поганець зъ полицеїського надзырателя. Скорѣ винъ згадавъ про поліцію, вси одразу стрепенулись, почали зитхаты, а стара маты, що вчора оддавалася нимому одчаєви, теперъ голосно зарыдала:

— Бодай тій поліції добра не було!—прокляла вона.—Ой, до-о-о-чко жъ моя!.... Ой, голу-у-у-боночко жъ моя сзыкрила!... О-о-о-й!...

Тутъ Андрій почувъ одъ неи исторію, а саме:

Однъ полицеїський дуже пидсыпався до ихньои старшои дочки. А дочка тая недавнечко овдовила і була ще молодыци хочъ куды. На підходы полицеїського вона дывилася дуже згорда, ба навить высмивала його де-кильки разивъ пры всій кумпанії. И ото вже. два місяци тому буде, прычепывся винъ до молодыци, нибы вона вкрада чужу сапу, та й потягъ до холоднои.

— Кажуть ти, котри знають сю справу—винъ бувъ дуже п'янный того дня,—хлыпаючи оповидала бабка.—Якъ заперъ винъ іи до холоднои, то й самъ зачынывся зъ нею та й зробивъ зъ нею нещасною все, що хотивъ... А дали, щобъ товарыши не выказали, то поклыкавъ ще й ихъ. Ихъ було ажъ п'ятеро... Вони вси по черзи, однъ по однимъ, спали зъ нею... Потимъ зачынъли іи въ холодній й покынулы на ничъ саму. А мы шукаемъ, а мы шукаемъ, де дочка. Вранци напыталы, де вона, прыбиглы до обахты, ждемо, щобъ іи выпустили.... А дочка моя зъ такого безчестя...

— Ну, що?—завмеръ Андрій. Йому волосся дубомъ стало.

— Повислася!—не своимъ голосомъ, зъ усіи моци крикнула стара, сплеснула руками та й заплакала въ увесь голосъ. А внука іи—ота, що вчора була качалася по земли,—якъ стій заревла такимъ скропучымъ голосомъ, неначе хтось сокырою або ру-банкомъ застругавъ по зализи. Ротъ іи страшенно перекривывся, набигла пина. Скоро Андрій позирнувъ на неи, йому тожъ само перекривывся ротъ, на губы набигла пина, передъ очима пронеслася чорна хмара. Винъ скрыкнувъ ще страшнійшъ одъ дивки,

потимъ несвидомо кынувся до старои бабки, конвульсивно обійнявъ обома рукамы ін плече и въ такимъ-о становыщи почавъ уже тыхесенъко рыдаты.

— Що зъ вами, паныченьку?! що зъ вами?!—потишалы його,— не плаchte, дорогый паночку!...

— Вже я бородань, а реву,—подумкы засоромывся студентъ и хотивъ перестаты...—Ой, бидна жъ молодыця!—голосно згадавъ винъ зновъ та й заплакавъ. Потимъ спынывся, почавъ роспытуваты хуторянъ, ѩб и якъ.

— Колы я божевильный, то прынаймни маю потиху, що я не самъ-но на свити божевильный: нась багато такыхъ,—несподиванно погадавъ Андрій, same розмовляючи дали зъ хуторянамы про ихни страждання.—Отже й прости люде, неинтелигентни, люде блызьки до прыроды, а дывы—таки сами нервови, якъ и я.

Спустылася ничъ. Мисяць ще не бувъ сходывъ, якъ студентъ попрощався зъ бидакамы й выбрався до-дому. На одходи винъ почувъ одъ діда:

— Мы, може, ще й одробымо вамъ ваши гроши, або, якъ пидможемось гришмы, то колысь oddamo вамъ вашу позычку. А теперъ, покы що, нехай вамъ Богъ заплатыть, що не далы намъ питы въ неволю до якогось жыда, що тымы своимы катаржнымы процентамы бувъ бы злупывъ шкуру.

Учувши слово — „проценты“, Лаговський болизно скрывывся, бо згадавъ ранишню сцену зъ матир'ю. И цилу дорогу винъ усе гирко миркувавъ про се same. Передъ самымъ мистомъ, коло ліснои, винъ надыбавъ цилу юрму ничлижанъ-прочанъ, що розложылъся коло Громополя на спочывокъ. Мовъ блыскавка, Андрія несподиванно осыяла дывна гадка.

— Куды йдете? — спытавъ винъ.

— У Кыивъ.

— Все пишки?

— Ато-жъ.

— Взялы бъ мене зъ собою?

Де-яки зъ ничлижанъ заходылъсь радытыся. Студентъ за-спокоивъ ихъ тымъ, що сказавъ, буцимъ винъ колысь лежавъ у недузи та й обрикся питы пишки на прошу до Лавры, якъ що оду-

жае. Прочане повирылы та й згодылыся прыйняты його до товарыства.

Тоди Андрій заразисинько попрямувавъ до тei хаты, де знавъ, що тамъ сидыть його колышня нянька. Черезъ злюче собаче гавкання пидвився якысь хлопчакъ—мабуть Ганнинъ унукъ,—и вишовъ на шляхъ. Андрій всунувъ йому въ руку свои останні п'ять карбованця.

— Оддай Ганни,—лаконично сказавъ винъ, обернувшись и прудко пишовъ геть, до-дому. Йдучи винъ миркувавъ:

— Въ мене ще йе семыгрывеныкъ... Лыбонь же винъ мени выстарчить, щобъ пишки дійти до Кыива. А тымы п'ятьма карбованцямы Ганна могтыме заплатыты мами лыхву... Тильки жъ цикавый бы я бувъ знаты отъ що—якъ тра характерызувати май вчынокъ? чы се добристь, чы гистерычнистъ?

Вдома все було тихо и темно. Парубокъ улизъ у свою хату кризъ викно, засвityвъ лямпу, сивъ до столу и напысавъ:

„Прощавайте, мамо, мы николы вже не побачымося. Жывить соби щасльво. Чемодана мого скрыпку одишлить у Кыивъ на адресъ мого товариша (Дали йшовъ адресъ). Вашъ Андрій.“

Напысавши Андрій лыста, задумався и сидивъ-сидивъ...—Невже жъ такы у мене нема ничего спильного зъ ненькою?!—перевиryвъ винъ себе.—Ни, такы нема. Я й не люблю іи. Мени на hei жалко тильки, а любовы немае... Немае!... Прощавайте, значця, мамо, на-вики!

Потимъ Андрій узявъ свое пальто и пишовъ очувати до прочанъ, бо вдосвита треба було вже йты.

Ой, плакатыме жъ узвтра маты, якъ прочытають ій синивъ лысты! Ще жъ плакатыме й Текля.

* *

-- А що жъ дали буде зъ Андріемъ?—спытае чытачъ.

— Йій-Богу, не знаю, дорогий чытачу май! Бо, бачте, я не брехню спысавъ вамъ, а ўзыру правду. Зъ Андрія—людина гистерична: кожнисинько хвилыны зугаренъ винъ утнуты таку штуку, що никто й не вгадае чогось такого. Теперь у насъ 1894-й рикъ, а що буде, прымиромъ, 1895-го року, знае самъ Богъ. Я жъ

думаю, що така людъна, якъ Андрій, однаковисинько може або
колысь повисыться, або увирувати въ Бога та й пити въ черци,
або зробитися ученымъ-аскетомъ, впирнуты въ науку и, далеко-
далеко одъ свиту й одъ життя, потонуты въ своихъ книжкахъ,
мовъ у могили. Все може буты!...

1894

